

**ՍՈՎՈՐՈՂՆԵՐԻ ԲԱՐՈՅԱՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԵՎ
ՀԵՏԱԶՈՏԱԿԱՆ ԿԱՐՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆ
ՀԻՄՆԱԽՆԴՐԻ ՇՈՒՐՋ**

ՆԱԻՐԱ ՀԱԿՈԲՅԱՆ

ՀՀ Գիտությունների ազգային ակադեմիա
Գիտակրթական միջազգային կենտրոն
հոգեբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
naira.hakobyan@isec.am

ՎԱԶԳԵՆ ՊՈՂՈՍՅԱՆ

ՀՀ Գիտությունների ազգային ակադեմիա
Գիտակրթական միջազգային կենտրոն
հոգեբանության ամբիոնի դոցենտ
հոգեբանական գիտությունների թեկնածու
vazgen.poghosyan@isec.am

ԱՆՆԱ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

ՀՀ Գիտությունների ազգային ակադեմիա
Գիտակրթական միջազգային կենտրոն
հոգեբանության ամբիոնի դասախոս
հոգեբանական գիտությունների թեկնածու
anna.khachatryan@isec.am

Համառոտագիր

Հոդվածում ներկայացված են ամերիկացի հոգեբան Լ. Կոլբերգի մշակած բարոյական զարգացման տեսության հիման վրա առաջարկվող սովորողների բարոյահոգեբանական զարգացման և հետազոտական կարողությունների ձևավորման ծրագրի հիմնական դրույթները: Օգտագործելով ուսումնական հաստատությունների համար հոգեբանամանկավարժական ուսումնական և մեթոդական ձեռնարկներ ստեղծելու իրենց փորձը՝ հոդվածի հեղինակները մշակել են պրոբլեմային առաջադրանքներ, որոնք կարող են կիրառվել սովորողների բարոյահոգեբանական զարգացման և հետազոտական կարողությունների ձևավորման համար: Ծրագիրը նախատեսում է նաև ուսուցիչների և դպրոցական հոգեբանների համար կազմակերպվող վարժանքների անցկացում:

Բանալի բառեր և բառակապակցություններ. անձի զարգացում, բարոյահոգեբանական զարգացում, հետազոտական կարողություններ, ազգային հոգեկերտվածք, խնդիր-երկընտրանքներ, վարժանքներ:

К ПРОБЛЕМЕ О МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ И ФОРМИРОВАНИИ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИХ УМЕНИЙ УЧАЩИХСЯ

НАИРА АКОПЯН

Национальная академия наук Республики Армения
Международный научно-образовательный центр
заместитель директора по научно-исследовательским вопросам
доктор психологических наук, профессор
naira.hakobyan@isec.am

ВАЗГЕН ПОГОСЯН

Национальная академия наук Республики Армения
Международный научно-образовательный центр
доцент кафедры психологии
кандидат психологических наук
vazgen.poghosyan@isec.am

АННА ХАЧАТРЯН

Национальная академия наук Республики Армения
Международный научно-образовательный центр
преподаватель кафедры психологии
кандидат психологических наук
anna.khachatryan@isec.am

Аннотация

В статье представлены основные положения программы нравственно-психологического развития и формирования исследовательских умений учащихся на основе выделенных американским психологом Л.Колбергом стадий морального развития личности. Используя свой опыт создания и применения психолого-педагогических учебных и методических пособий в учебных заведениях, авторы разработали серию проблемных заданий, которые могут быть использованы для нравственно-психологического развития и формирования исследовательских умений учащихся. Программа предусматривает также проведение соответствующих тренингов для учителей и школьных психологов.

Ключевые слова и фразы: развитие личности, нравственно-психологическое развитие, исследовательские умения, национальный менталитет, проблемные задания, тренинги.

ON THE PROBLEM OF STUDENTS' MORAL-PSYCHOLOGICAL DEVELOPMENT AND FORMATION OF RESEARCH SKILLS

NAIRA HAKOBYAN

National Academy of Sciences of the Republic of Armenia
International Scientific-Educational Center
Deputy Director on Research Affairs
Doctor of Psychology, Professor
naira.hakobyan@isec.am

VAZGEN POGHOSYAN

National Academy of Sciences of the Republic of Armenia
International Scientific-Educational Center
Department of Psychology,
PhD in Psychological Sciences, Associate Professor
vazgen.poghosyan@isec.am

ANNA KHACHATRYAN

National Academy of Sciences of the Republic of Armenia
International Scientific-Educational Center
Department of Psychology, Lecturer
PhD in Psychological Sciences
anna.khachatryan@isec.am

Abstract

The article presents the main provisions of the program of the student's moral and psychological development and research skills proposed based on the person's moral development theory by American psychologist L. Kohlberg.

Using their experience in creating psychological-pedagogical-methodological manuals for educational institutions, the authors of the article have developed problem-solving tasks that can be used to develop student's moral and psychological development and research skills. The program also provides training courses for teachers and school psychologists.

Keywords and phrases: personality development, moral and psychological development, research skills, national mentality, problem-dilemmas, trainings.

Ժամանակակից հասարակության արագ զարգացման և գլոբալացման գործընթացների պայմաններում առանձնահատուկ կարևորություն է ներկայացնում սովորողների բարոյահոգեբանական զարգացման և հետազոտական կարողությունների ձևավորման հիմնախնդիրը ուսումնական գործունեության ընթացքում: Այս հիմնախնդրի արդիականությունն առավել պայմանավորվում է հետապատերազմյան շրջանի հայ հասարակությամբ, որտեղ նկատվում է ուսման նկատմամբ հետաքրքրության կորուստ, տարաբնույթ խնդիրների լուծման անկարողություն, անորոշության զգացում վաղվա օրվա նկատմամբ և բարոյական սկզբունքների որոշակի մարգինալացում **[3, էջ 28]**: Թվարկած գործոններն ամրապնդվում են համավարակով պայմանավորված սովորողների շրջանում հաղորդակցման սահմանափակումներով և ուսումնական գործընթացի պարբերաբար դադարներով, ուստի մեր հանրապետության կյանքի գրեթե բոլոր ոլորտներն ընդգրկած բարոյահոգեբանական և տնտեսական ճգնաժամի պայմաններում հրամայական պահանջ է դառնում սովորողների այնպիսի կարողությունների խթանումը, որոնք միտված են լինելու անձի բարոյահոգեբանական զարգացմանն ու բազմաբնույթ խնդիրների լուծմանը՝ հիմնված ազգային արժեհամակարգի և բարոյականության սկզբունքների վրա:

✓ Այս առումով ուշագրավ է արևմտյան հոգեբանների հարուստ փորձը և, հատկապես, ամերիկացի հետազոտող Լ. Կոլբերգի մշակած բարոյական զարգացման տեսությունը, որը հիմք է ծառայել դպրոցներում բարոյական դաստիարակության խնդիրների լուծմանը **[4, էջ 38]**:

✓ Որպես ելակետ ընդունելով Ժ. Պիաժեի այն դրույթը, ըստ որի մարդու գիտակցությունը բոլոր տիպի հասարակություններում և անկախ մշակութային պատկանելությունից, պայմանավորված է որոշակի կառուցվածքով, որը, զարգացման բնական փուլերն անցնելով, աստիճանաբար ձևավորվում է իբրև անհատի և արտաքին միջավայրի սերտ փոխազդեցության արդյունք **[6, էջ 45]**: Լ.Կոլբերգն այն հաջողությամբ կիրառեց անձի բարոյական զարգացման աստիճանների վերաբերյալ իր տեսակետը հիմնավորելու համար:

Յուրաքանչյուր անհատ ինքն է իր համար ձևակերպում բարոյականության ընդհանուր սկզբունքները, որոնց նա հանգչում է իր բնականոն զարգացման ընթացքում և կարողանում է դրանք տարբերել վարքի այնպիսի կանոններից, որոնք ունեն ընդհանրացվածության ավելի ցածր աստիճան:

Այդ պատճառով էլ, Լ. Կոլբերգի կարծիքով, անհնար է ուսումնասիրել անձի բարոյականության մակարդակը լոկ հասարակության նորմերի և տվյալ անձի կողմից դրանց ներքնայնացման (ինտերիորիզացիայի) աստիճանի

բացահայտմամբ: Անհրաժեշտ է պարզել նաև այն ուղիներն ու եղանակները, որոնց օգնությամբ անձն ինքն է ձևակերպում իր սկզբունքները՝ անկախ դրանց կոնկրետ բովանդակությունից և հասարակության մեջ գործող կանոնների հետ ունեցած հարաբերություններից: Ահա թե ինչու որպես առավել կարևոր հանգամանք առաջ է քաշվում անձի անհատական բարոյականության կառուցվածքի հիմնախնդիրը:

Մեր կարծիքով՝ անհատական բարոյականության կառուցվածքի ձևավորմանը մեծապես նպաստում է սովորողների հետազոտական կարողությունների զարգացումը, որոնց թվին որոշ հեղինակներ դասում են՝

- խնդիրներ «տեսնելու» կարողությունը,
- հարցադրումներ կատարելու կարողությունը,
- սահմանումներ ձևակերպելու կարողությունը,
- դասակարգելու կարողությունը,
- եզրահանգումներ կատարելու և դրանք բացատրելու

կարողությունը [7, էջ 88]:

✓ Անհատական բարոյականության կառուցվածքին համահունչ զարգացող հետազոտական կարողությունները անհրաժեշտ պայման են սովորողի սոցիալականացմանն ու հասարակության մեջ ինտեգրմանը [8, էջ 165]:

Անձը կարողանում է ոչ միայն բացահայտել նորանոր խնդիրներ և դասակարգել դրանք, այլև ընդունակ է լինում ձևավորելու գնահատողական դիրքորոշումներ՝ հիմնված բարոյականության սկզբունքների վրա, ուստի անհատական բարոյականությունն անցնում է կառուցվածքային զարգացման բավականին տևական մի գործընթաց և բարոյական այն ընդհանուր սկզբունքները, որ մարդն, ի վերջո, ձևակերպում է իր համար, դառնում են այդ ներքին ձևափոխությունների, կառուցվածքային տեղաշարժերի և հետազոտական կարողությունների զարգացման վերջնական ու բարձրագույն արդյունքները:

Անձի բարոյական զարգացումն ու վարքագիծը, ինչպես նաև շրջապատող աշխարհի երևույթների արտացոլումը, հետազոտումն ու վերապրումը, պայմանավորված են նրա իմացական զարգացմամբ: Անձի զարգացման յուրաքանչյուր փուլում նրա բարոյականությունն ունի որակական տարբերություններ, տարբեր են նաև նրա բարոյական փիլիսոփայությունն ու շրջապատող աշխարհի հետ ունեցած հարաբերությունների յուրահատկությունները:

✓ Բարոյական զարգացման աստիճանը բացահայտելու նպատակով Լ. Կոլբերգը փորձարկվողներին առաջադրում էր իրավիճակային խնդիրներ, որոնք նրանց դնում էին երկընտրանքի առջև: Փորձարկվողների բարոյական զարգացման մակարդակը գնահատում են ոչ թե ըստ այն հանգամանքի, թե նրանք ինչպիսի որոշում են ընտրում, այլ ըստ իրենց կատարած ընտրությունը հիմնավորելու համար բերվող փաստարկների [5, էջ 138]:

Այսպիսով՝ հնարավոր է դառնում ոչ միայն բացահայտելու փորձարկվողների բարոյական զարգացման մակարդակը, այլև պարզելու ընտրությունը հիմնավորող փաստարկների հետազոտման, սահմանման և որպես այլընտրանք դասակարգման կարողությունները:

Լ. Կոլբերգի տեսության հիմնադրույթները մինչ օրս պահպանել են գիտական բարձր արժեք և օգտակար ուղեցույց կարող են լինել բարոյական դաստիարակության նոր ծրագրեր մշակելու ժամանակ:

Այդ իսկ պատճառով անհրաժեշտություն է դառնում դպրոցներում տարվող բարոյադաստիարակչական աշխատանքի հստակ, գործուն, հոգեբանության արդի նվաճումների վրա հիմնված և, միաժամանակ, մեր ազգային հոգեկերտվածքին համապատասխանող ծրագրի մշակումն ու իրագործումը: Նման ծրագրի ներմուծումը ուսումնական գործունեության մեջ հետապնդում է ինչպես հոգեբանամանկավարժական հետազոտական, այնպես էլ՝ պրակտիկ նպատակներ, որոնք միտված են հետազոտական կարողությունների զարգացման միջոցով ամրագրելու սովորողների անհատական բարոյականության կառուցվածքը:

Ստորև ներկայացնում ենք այդպիսի մի հնարավոր ծրագրի ընդհանուր ուրվագիծը:

Համաձայն մեր տեսանկյունի, դպրոցում բարոյադաստիարակչական նոր բնույթի աշխատանքի հիմնական պատասխանատվությունն ու ծանրությունը պիտի կիսեն դպրոցական հոգեբանը և դասուղեկը (սրանից բխում է նոր տիպի՝ մանկավարժական հոգեբանության ժամանակակից նվաճումներին իրազեկ և բազմակողմանիորեն զարգացած դասուղեկներ պատրաստող գործուն համակարգի անհրաժեշտությունը):

Նրանց միացյալ ջանքերով մանրամասն կերպով մշակվում և հետևողականորեն իրագործվում է աշակերտների տվյալ համակազմի հետ տարվելիք բարոյահոգեբանական աշխատանքի ծրագիրը:

Այն, մեր կարծիքով, պետք է ներառի հետևյալ բովանդակությունը.

1) դասուղեկի կողմից որոշակի հաճախականությամբ կազմակերպվող զրույցներ, որոնց ընթացքում քննարկվում են դպրոցական և հասարակական

կյանքի առավել հրատապ, բարոյական երկընտրանքի հնարավորություն ընձեռող խնդիրներ,

2) վերը նշված խնդիրների շուրջ քննարկումները կրում են հետազոտական բնույթ, այն է՝ սովորողներին առաջադրանք է տրվում՝ բնութագրելու երկընտրանքի հիմքում ընկած փաստարկները, կատարելու համեմատական վերլուծություն, բացահայտելու պատճառահետևանքային կապերը, կատարելու երկընտրանքի գնահատում և եզրահանգում.

3) հայ գրականության և պատմության դասերին գրական կերպարների կամ պատմական անձանց վարքի բարոյական դրդապատճառների հետազոտում և պարզաբանում (կարելի է նաև կազմակերպել իմպրովիզացված «դատավարություններ» և այլ տիպի բանավեճեր),

4) աշակերտներին հետաքրքրող խիստ անձնական բնույթի բարոյական և հոգեբանական խնդիրների քննարկում դպրոցական հոգեբանի հետ,

5) աշակերտներին սովորեցնել փոխադարձ ըմբռնմանը նպաստող հոգեբանական վարժանքի տարբեր ձևեր (սեմինար-պարապմունքների, դերային խաղերի միջոցով),

6) ելնելով բարոյական հասունության և հետազոտական կարողությունների զարգացման փոխկապվածության կոլբերգյան դրույթից, կազմակերպել տարբեր միջոցառումներ, որոնք կնպաստեն աշակերտների ընդհանուր զարգացմանը,

7) աշակերտների ինքնուրույնության և պատասխանատվության զգացումը խթանող միջոցառումների կազմակերպում, դպրոցական ինքնավարության քաջալերում,

8) աշակերտների ներգրավում հանրագուտ և բարեգործական աշխատանքների մեջ:

Ինչ վերաբերում է քննարկման առարկա դարձող հարցերի բովանդակային մասին, ապա ծրագրի կազմակերպիչը պետք է ձեռքի տակ ունենա պատրաստի նյութ, որն ընդգրկում է այնպիսի համընդհանուր հասկացություններ, ինչպիսիք են՝ պատիժ, օրենք, սեփականություն, ճշմարտություն, արդարություն, խնդիր, երկընտրանք, եզրահանգում և այլն:

Կիրառելով ուսումնամեթոդական ձեռնարկներ ստեղծելու և դրանք կրթական հաստատություններում կիրառելու մեր փորձը [1, 2], հայ գրականության և պատմության ուսուցիչների հետ համատեղ ծրագրային նյութից դուրս ենք բերել այնպիսի իրադրություններ, որոնք կարող են հետագայում բարոյական խնդիր-երկընտրանքի ստեղծման հիմք հանդիսանալ: Այդ

խնդիր-երկընտրանքները առաջարկելու և քննարկումները անցկացնելու համար անհրաժեշտ ենք համարում ուսուցիչների հետ նախապատրաստական միջոցառումներ (բանավեճեր, վարժանքային խմբեր, հատուկ դասընթացներ) կազմակերպել:

Զրույցների և քննարկումների նյութ ընտրելիս նկատի ենք ունեցել նաև աշակերտների տարիքային առանձնահատկությունները և հետաքրքրությունների շրջանակը (ծնողների հետ փոխհարաբերություններից մինչև ներդպրոցական կարգապահության հարցերը):

Անհրաժեշտ ենք համարում նաև լուրջ հարցադրումներ պարունակող զրույցներ և բանավեճեր կազմակերպել՝

1. բնապահպանության հրատապ խնդիրների,
2. հասարակությունում գործող կարգ ու կանոնի, կենցաղային մշակույթի,
3. ազգային արժանապատվության և ազգային ավանդույթների պահպանման անհրաժեշտության,
4. քրիստոնեական էթիկայի հիմնական դրույթների վերաբերյալ:

Այսպիսով՝ համապատասխան ուսուցման և ակտիվ գործունեության մեջ ներգրավելու ճանապարհով լայն հնարավորություն է ստեղծվում արագացնելու աշակերտների ներհոգեկան և վարքային զարգացումը:

Գրականություն

1. Պողոսյան Վ. Վ., Մկրտչյան Ս. Շ. Հայ ազգային-կրոնական սիմվոլներ, “Զանգակ” հրատարակչություն, Երևան, 2003
2. Պողոսյան Վ.Վ., Պողոսյան Ա.Վ. Ընդհանուր հոգեբանության թեստ-հարցարան: “Զանգակ” հրատարակչություն, Երևան, 2015
3. Акопян Н., Хачатрян А. Процесс маргинализации личности и формы социального взаимодействия. / Проблемы развития личности в условиях глобализации: психолого-педагогические аспекты, Ереван 2020, 2.
4. Анциферова Л.И. Связь морального сознания с нравственным поведением человека (по материалам исследований Л. Колберга и его школы) // Психологический журнал, 1999г.20#3
5. Методика оценки уровня развития морального сознания (Дилеммы Л.Колберга) Диагностика эмоционально-нравственного развития Ред. и сост. И.Б.Дерманова, СПб.,2002
6. Пиаже Ж. Психология, междисциплинарные связи и система наук, Вопросы философии, 1966#12
7. Середенко П. В. Развитие исследовательских умений и навыков младших школьников в условиях перехода к образовательным стандартам нового поколения, Южно-Сахалинск, Издательство СахГУ, 2014, с. 91-92; Сабирова Э. Г., Закирова В. Г., Формирование исследовательских умений учащихся в информационно-образовательной среде начальной школы, Казань, 2015
8. Hakobyan Naira, Khachatryan Anna // Methodological Approaches to the Study of Person’s Identity / Katchar Scientific Yearbook, 2020, 2